

«ՍԱՍՆԱ ԾՈՒՐ» ԷՊՈՍԻ ԿԱՆԱՆՑ ԿԵՐՊԱՐՆԵՐԸ ՇԱՐՔԻՑ ԻՍՄԻԼԻ ԿԵՐՊԱՐԻ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ա. Ա. ՂԱՐԻՔՅԱՆ
ԳՊՀ դասախոս

«Սասնա ծռեր» էպոսում Սասնա հերոսուհիներին հավասարազոր կերպար է Իսմիլ խաթունը կամ Մսրա Մելիքի կինը: Վիպական հյուսվածքում այս կերպարը կարևոր և կայուն դերակատարում ունի վեպի ներքին ասելիքի ամբողջացման և սյուժեի երկբևեռ զարգացման առումով: Իսմիլ խաթունը վեպի միակ կին հերոսուհին է, որը գործում է էպոսի և՛ երկրորդ, և՛ երրորդ ծյուղերում, ինչով էլ պայմանավորված է նրա երկակի բնույթը:

Էպոսի երկրորդ ծյուղում Իսմիլ խաթունը (Մսրա Մելիքի կինը) նույն ծյուղում գործող Արմաղանի (Մհերի կնոջ) նման պահպանում է թագուհու, մեծ մոր հզորությունը, խոսքի և կամքի ուժը, ինչը առասպելաբանության մեջ կայուն օրինաչափություն չէ, քանի որ ամուսնությունից հետո հերոսուհիները, սովորաբար, եթե նույնիսկ հսկա են և պահպանում են իրենց ֆիզիկական ուժը, ապա նրանց խոսքը և կամքը այլևս չունեն միջամուսնական ուժը և ազդեցությունը, հատկապես եթե դա վերաբերում է սերունդ ունենալուն: Այս առումով առանձնանում են Իսմիլն ու Արմաղանը, որոնք հզոր են և թելադրող նույնիսկ, այսպես ասած, երկրորդ անգամ ամուսնական առաջատար մտնելով: Արմաղանը երդմնազանց լինելուց հետո է Դավթին ունենում, ինչը նշանակում է, որ նա պահպանել էր իր խոսքի ուժը ամուսնությունից հետո, և Իսմիլը Մելիքի հետ ամուսնանալուց հետո է «իր օթախ» ընդունում Մհերին. երկու դեպքերում էլ թելադրող կողմերը կանայք են:

Էպոսի երկրորդ ծյուղում Իսմիլ խաթունը գործում է միայն մի միջադեպում. հրավիրում է Մհերին Մըսըր՝ գայթակղելով նրան գոտիկի, լաչակի միջոցով, կամ այլ տարբերակով՝ որպես Մհերի և Մելիքի նախնական պայմանավորվածության արդյունք՝ իրագործելու այս ծյուղի գլխավոր գաղափարը՝ հզոր ժառանգի ծնունդը (ինչը այս ծյուղի հակադիր համազոր բևեռն է, հակակշռում է Արմաղանին¹, որը պետք է ծնի Դավթին):

Երկրորդ ծյուղի այս դերակատարմամբ Իսմիլ խաթունը հնարավոր զուգահեռներ ունի նաև մեր հնագույն վեպի Սաթենիկի հետ:

Վիպական հյուսվածքում այս երկու կանայք էլ այլազգի են, օտար են, գեղեցիկ են և խելացի, երկուսն էլ իրենց երկրի տիրուհիներն են², ամուսնանում են՝ վերջին հաշվով իրենց երկրի շահերից ելնելով, ինչը շատ ճիշտ նկատում է Մհերի կինը. «Ան այլազգի ի. տուն էրթաս, տը խառնվիս ըզնա»/ՍԾ 362/, «Քի կը տան՝ մեկ տղե մ իլնը ուր խամար. Իլնը, Մըսրա օջախ կայնացըցը, Սասնա

¹ Ա. Ղարիբյան, «Սասունցի Դավիթ» էպոսի կանանց կերպարների վիպական-դիցաբանական հատկանիշների համեմատական քննություն, Գավառի պետական համալսարանի Գիտական հոդվածների ժողովածու, թիվ 11:

² Օսերը լավ տանտիրուհիներին և խելացի կանանց կոչում են Սաթանա կամ«մեր տիրուհի Սաթանա», իսկ ինքը՝ Սաթանան վիպական պատումներում հաճախ անվանվում է ...«տիկին-տիրուհի»:

օջախ փրճըցըցը» Ա(492): Այս հերոսուհին, ինչպես նշում է Յ. Օրբելին, «Դեղծուհի, Խանդութի նման ինքն է իր համար ընտրություն կատարում, թե ում հանձնվի, թե ո՛վ պետք է նրան որդի պարգևի»:³

Որպես երկրի տիրուհի՝ աղըղների Սաթանեյ-Սաթենիկը նույնպես նարթերի գերդաստանի մեծ մայրն է ու գլխավոր խորհրդատուն, և միշտ գերադրական դիրք ունի ամուսնական հարաբերություններում՝ իր բոլոր կողակիցների հետ⁴: Վիպական այս հատկանիշները իրենց հնագույն առասպելական արձագանքներով հասնում են մայրիշխանության ժամանակները, կապվում են մայր աստվածուհիների պատկերացումների հետ⁵:

Իսմիլը և Սաթենիկը, որպես վիշապամայրեր, տարփանք են տածում իրենց ամուսինների հակառակորդների՝ վիշապազունների, վիշապամարտիկների (Իսմիլը՝ Մհերի, Սաթենիկը՝ Արգավանի) նկատմամբ և նրանց տիրելու համար օգտագործում են զայթակողության տարբեր միջոցներ. Իսմիլը Մհերին հարբեցնում է գինով, իսկ Սաթենիկ տիկինը տենչում է «Ջարտախուր խաւարտ եւ զտից խաւարծի Ի բարձիցն Արգաւանայ»:

Երկու հերոսուհիների կողմից առկա է դավաճանության փաստը. ընդ որում՝ տարփածուն հարաբերությունների որոշակի կետում ամուսնու երկրորդը լինելու իրավունքն ունի, որին նախորդում կամ հաջորդում է հակառակորդ լինելու իրողությունը:

Այս առասպելական հատկանիշը կապվում է երկվորյակ եղբայրների առասպելին: Մհերն ու Մելիքը կռվից հետո են եղբայրանում և որոշում՝ ով շուտ մեռնի, մյուսը նրա ընտանիքին տիրություն անի: Իսկ Արգամը Արտաշեսից հետո նրա երկրորդը կոչվելու պատվին արժանանում է, հետո է համարվում թշնամի և սպանվում նրա որդիների կողմից: Երկու դեպքում էլ տարփածուն սովորաբար ամպրոպային, վիշապային հերոսն է, ինչը ընդհանրապես բնորոշ է սիրո և գեղեցկության աստվածուհիներին, որի արդյունքում էլ սովորաբար ծնվում են մեռնող-հառնող կամ ժայռում փակվող, ժայռին գամված հերոսները:

Երկու հերոսուհիների որդիները՝ Արտավազդն ու Մարա Մելիքը, հսկաներ են, փակվում են կամ իրենց վախճանը գտնում են փոսում կամ այրում՝ Ստորերկրյայքում: Խորենացին Արտավազդի մահվան մասին հաղորդում է. «...հանկարծ ինչ-որ ցնորքից շփոթվում խելագարվում է, ծիուց վայր է ընկնում մի խոր փոսի մեջ և այնտեղ խորասուզվում անհետանում է»:⁶ Մարա Մելիքն էլ քառասուն զազ հորում, ջաղացաքարերի և գոմեշի կաշիների տակ երկու կես է լինում կամ Արտավազդի նման անհայտանում. «կորսըվիր ի, չկա, ցվրվիր հանդուդ-Սիվ ջուր գնացիր ի»:⁷

³ Յ. Օրբելի, Հայկական հերոսական էպոսը, Երևան 1956, էջ 49:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Սաթենիկ-Սաթանան օսական էպոսի՝ նարթյան տարբերակներում «...ստանձնել է նաև նարթերի դյուցազնական մոր պարտականությունները, նրա կերպարը սերտորեն միահյուսվել է վաղնջական գուշակի և կախարդուհու, դիցակերպ հսկայամարմին մայր աստվածուհու արխաիկ պատկերացումներում»: /Տե՛ս **Տ. Դալալյան**, «Հայոց վիպական Սաթենիկ թագուհու կերպարի ծագումնաբանության շուրջ», ՊԲՀ, 2002, թիվ 2/:

⁶ Մ. Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան 1981, էջ 231:

⁷ Սասնա ծռեր, հ Ա, էջ 436:

«Սասնա ծռեր» էպոսում Իսմիլի դավաճանությունը որպես այդպիսին չի ընկալվում, ընդհակառակը, Միերի հետ կենակցելը դիտվում է անհրաժեշտ, էպոսի վիպական պահանջից բխող քայլ, որպեսզի ծնվի «Մսրա օջախ պահողը»։ Մ. Թորոյանի պատումում Մելիքը, Միերին տեսնելով, ինքն է կնոջը համոզում, որ «Յոթն օր քու օթախ բըղի պառկի»։ Իսկ երբ «բացահայտվում է» նպատակը, այսինքն երբ հայտնի է դառնում, որ որդին ծնվելու է կամ ծնվել է, Միերի Մսրը մնալու անհրաժեշտությունը վերանում է, և **Իսմիլը արձակում է նրան**, այսինքն՝ Միերը Սասուն է վերադառնում, երբ Իսմիլն է այդ ցանկանում։ Այս առումով պետք է նկատել, որ Իսմիլի կերպարում, էպոսի վիպական պահանջներից ելնելով, բացակայում է սիրո դիցուհիներին բնորոշ տարփական սիրո գործառույթը, որը մահաբեր հատկանիշ է, և որից դիցուհիները սովորաբար չեն հրաժարվում մինչև հերոսի մահը։ Այսինքն՝ Իսմիլը՝ որպես վիպական հերոսուհի, հակակշռում և նմանվում է Արմաղանին հակադիր բևեռում և նրա նման, որպես օջախի, երկրի մասին հոգ տանող հերոսուհի /օրինակ, մոկացի Յովհաննի պատումում Իսմիլը Մելիքի մահից հետո մտածում է «Մեկ տղա ընծը՝ հարկավորը ը, Ըն միր ազգին տիրութին ընը»⁸/, հանդես է բերում «Մեծ տիկնոջ», մեծ մոր հատկանիշներ։

Այս կանայք՝ Սաթենիկը և Իսմիլը /երկրորդ ճյուղում/ հեռավոր աղերսներով հանդես են բերում վիշապամոր հատկանիշներ՝ «մայր վիշապաց», որոնց որդիները վիպական հյուսվածքում ընդհանրապես բնորոշվում են չար և նախանձոտ։ Սրանք մայրերի առաջնեկներն են և չար էության /վիշապ/ կրողներ են։ Խորենացին ասում է. «Վիշապազունք գողացան զմանուկն Արտաւազդ, Եվ դև փոխանակ եղին»⁹, իսկ Իսմիլ խաթունը ունենում է Մըսրա Մելիքին, որը «Ֆերզե տղայ էր»¹⁰ կամ «Աշխարք էնու դեմ կանգնող չկա»¹¹։

Էպոսի երրորդ ճյուղում այս հերոսուհին իր բնույթով մոտենում է երկվորյակ եղբայրների մոր կերպարին։ Իսմիլի որդիները՝ Դավիթն ու Մելիքը¹², գերբնական ծագում ունեն, ծնվել են նույն հզոր հորից (Արևից) և դրսևորում են հակադիր էություններ։ Վերջինի պատճառով, երբ եղբայրները կռվում են, և մոր աղերսանքները չեն օգնում, նա ամենավտանգավոր պահին բացում է իր կրծքերը և կասեցնում հարվածը (Դավիթը մի զարկը բաշխում է նրան), ինչպես Ծովինարը¹³։ Էպոսի վիպական հյուսվածքում Իսմիլը, որպես երկվորյակ եղբայրների մայր, առանձնանում է ինչպես իր որդու, այնպես էլ հոգեորդու դաստիարակության, նրան պաշտպանելու, խորհուրդներ տալու, նրանց հանդեպ մայրական հոգացողությամբ ու սիրով (Ծովինարը)։ Ինչպես նկատել է Յ. Օրբելին. «Էպոսում Իսմիլ խանումի կերպարն այնպես է կերտված, որ չնայած նրա բոլոր խորամանկություններին ու փառասիրությանը, արդարացվում է այն կաթը, որով նա

⁸ Սծ, էջ 426:

⁹ Մ. Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1981, էջ 232:

¹⁰ Սծ, էջ 362:

¹¹ Սծ, էջ 427:

¹² Հայկական «Սասնա ծռեր» էպոսը և համաշխարհային էպիկական ժառանգությունը, Եր. 2004, էջ 62:

¹³ Սծ, հ Ա, Եր. 1936, էջ 882-884:

սնել է «աննման Դավթին»¹⁴:

Պետք է նշել, որ Իսմիլ խաթունը, ինչպես նկատել է Ս. Հարությունյանը, նաև վիշապամարտի կինն է՝ իր անուղղակի դրսևորմամբ. «Դավիթը Մելիքին սպանելուց հետո ազատ է արձակում նրա մորն ու քրոջ, իսկ որոշ պատումներում՝ անգամ գնում է մոր մոտ, դառնում Մսրա թագավոր: Այս մոտիվը հիշեցնում է Տիգրանի՝ Աժդահակի կնոջ (վիշապամոր) գերեվարումը և Մասիսի փեշերին նրան ու իր սերնդին ազատ բնակություն տալը»¹⁵:

Այսպիսով Իսմիլ խաթունը իր արմատներով, կարելի է ասել, նույնքան առասպելական կերպար է, ինչպես Ծովինարը, Արմաղանը, Դեղձուն խաթունն ու Խանդուքը, և նրանց նման հզոր մայրաստվածությունների, «Մեծ տիկնոջ» հեռավոր արձագանքներն է կրում իր մեջ՝ միաժամանակ պահպանելով սիրո և հեշտանքի աստվածուհիներին բնորոշ առասպելական հեռավոր աղբյուրներ: Երրորդ ճյուղում հստակորեն հանդես է բերում երկվորյակ եղբայրների մոր հատկանիշներ՝ միաժամանակ դրսևորելով վիշապամոր հատկանիշներ:

Սակայն առասպելական կինն էպոսում վիպականացվում է, պատմական կերպար է դառնում, որին «ոչ թե կիրք հագեցնող սիրեկան է պետք, այլ արիասիրտ կտրիճ, որը, կամա թե ակամա, զգաստ թե հարբած վիճակում, նրան որդի պարգևի»¹⁶:

АНАЛИЗ ОБРАЗА ИСЛИМ ИЗ ЦЕПИ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ ЭПОСА “САСНА ЦРЕР”

А. А. ГАРИБЯН

В статье образ Ислим рассматривается в сравнении с другими женскими образами эпоса, выявляется его мифологическая сущность, которая приобретает в эпосе эпические признаки.

THE ANALYSIS OF THE CHARACTER OF ISLIM FROM THE RANGE OF WOMEN'S CHARACTERS IN THE EPOS “SASNA TSRER”

A. A. GHARIBYAN

This article is concerned with the character of Islim in comparison with other women's characters in the epos “Sasna Tsrer”, it reveals its mythological nature which takes epic features in the epos.

¹⁴ Յ. Օրբելի, Հայկական հերոսական էպոսը, Երևան, 1956, էջ 49:

¹⁵ Ս. Հարությունյան, Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, էջ 189:

¹⁶ Յ. Օրբելի, Հայկական հերոսական էպոսը, Երևան, 1956, էջ 46: